

نقد و معرفی کتاب

گزارشی از کتاب

تنبيه الغافلین عن فضائل الطالبین

دکتر فاطمه السادات تهامی

کتاب ارزشمند تنبیه الغافلین عن فضائل الطالبین تألیف حاکم ابوسعید محسن بن محمد بن کرامه، که با تصحیح و تحقیق محقق دانشور آقای محمدرضا انصاری قمی و به همت کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی انتشار یافته در شمار مصنفات ذو وجوهی است که هم در شمار کتب تفسیر می‌گنجد و هم در ردیف کتب اسباب نزول و هم در زمره مصنفات درباره آیات نازل قرآن پیرامون اهل بیت -علیهم السلام- جای می‌گیرد. مؤلف این اثر گراندرد، با آنکه ایرانی است و در حوزه علمی خراسان زاده و پرورده شده و دانش آموخته و تدریس کرده، اما در ایران از چنان شهرتی که سزاوار آن است برخوردار نیست، و متقابلاً در میان علمای زیدیه و به ویژه در میان زیدیان یمن شهرت بسیار و مکانث والابی دارد، و چون وی بر اثر تألیف کتاب مشهورش به نام رساله الشیخ ابلیس الی اخوانه المناحیس به دست مخالفان عقیدتی خویش به قتل رسیده -و به اصطلاح امروز ترور شده- از او با عنوان «شهید» یاد می‌کنند. برای این مصنف عالیقدر بیش از چهل رساله و کتاب برشمرده اند که از جمله آنها می‌توان از التهذیب فی تفسیر القرآن و عیون المسائل و شرح آن در علم کلام و السفینة الجامعة لانواع العلوم و... نام برد

حاکم چشمی [جشم یا چشم: نام روستایی است در اطراف بیهق و سبزوار امروزی] این اثر را به صورت مجموعه‌ای مرتب از آیات قرآن کریم که درباره فضائل امیرالمؤمنین -علیه السلام- و اهل بیت عصمت و طهارت نازل شده همراه با روایات و احادیث و اقوالی که مؤید نسبت آن آیات به آن حضرت است به گونه‌ای مستند و مختصر و مستدل تنظیم و تدوین کرده و در هر مورد که اختلافی در سبب نزول آیه ای بوده و به شخص یا اشخاص دیگری نسبت داده شده، اقوال خلاف را هم نقل کرده و بدون آنکه راوی

یا ناقلی را جرح کند، دلایل و مستندات خود درباره تعلق آن فضیلت به امیرالمؤمنین و اهلبیت اطهار -علیهم السلام- را ارائه نموده است، چنانکه خواننده خود را با متکلمی چیره دست، و منصف و دور از تعصب مواجه می‌بیند و به رأی و نظر او گردن می‌نهد و این، غایت مطلوب و مقصود هر نویسنده و مؤلفی است.

در مورد متن این اثر، که گوهر ذیقیمی از گنجینه میراث مکتوب اسلامی است، جای هیچگونه نقد و انتقاد (به معنی ایراد و اشکال) نیست و اهتمام مدیریت کتابخانه مجلس شورای اسلامی به نشر این اثر و جهد و اجتهاد محقق محترم آن مشکور و مأجور است، اما ارزش این گونه خدمت وقتی کمال می‌یابد که قواعد و مستلزمات تصحیح و تحقیق و نظارت دقیق در مراحل مقابله، حروفچینی و ویراستاری چنان که شایسته آن است رعایت گردد و حق آن گزارده شود، و این اصل -متأسفانه- در مورد اثر حاضر چنانکه باید و شاید مرعی و ملحوظ نشده است و در این زمینه ایرادهای بسیار به نظر می‌رسد که عامل و منشأ همه آنها عدم مذاقه کافی برای ارائه یک متن مصحح است.

اغلاط مطبعی کتاب بسیار است، و در برخی موارد یک غلط چندان تکرار شده که حمل آن بر اشتباه مطبعی را دشوار می‌سازد و وجود بیش از دویست غلط چاپی در یک متن مختصر نمایان‌ترین گواه بر فقدان دقت در ارائه کار است. ذیلاً به برخی از این اشتباهات و نیز به نکاتی دیگر که با آن مرتبط است اشاره می‌شود:

۱. در ضبط اسامی اعلام هم اشتباه در حروف و هم اشتباه در اعراب (شکل) به چشم می‌خورد، از جمله:

سمو بن حوشب (به جای شهرین حوشب)، مسوربن مخزمه (به جای مسوربن مخرمه، دو اشتباه در یک نام)، هشام (به جای هشام)، معاذ عدویه (به جای معاذه عدویه)، ابن جریح (به جای ابن جریح) شعبی (به جای شعبی) معدیگرب (به جای معدیگرب)،

عمرالاشرف (به جای عمرالاشرف)، بنی مصطلق (به جای بنی مصطلق) و مغیره (به جای مغیره)، و بالاخره ضبط جبرئیل (به جای جبرئیل) - و جالب آنکه نام جبرئیل به ۱۷ صورت مختلف در کتب لغت ذکر شده و در هیچکدام به صورت جبرئیل نیامده است. در مورد الفاظ غیر علم نیز همین ایراد مشهود است، چنانکه کلمات غیر منصرف با تنوین ضبط شده و حرف «ی» در کلمات منقوص و ضمیر ملکی «ی» به صورت مشدد آمده و در مواردی، اشتباه در اعراب حروف و کلمات، معنای جمله را مغلوط و حتی معکوس ساخته است، چنانکه عبارت «انک یا علی یوماً مثله» (ص ۱۳۹) که صحیح آن «لک یا علی یوم مثله» است، مغلوط است و عبارت «یا عمار ان علیاً لایردک عن هدی» (ص ۱۳۷) به صورت «لایردک عن هدی» ضبط گردیده که می تواند بار مذموم داشته باشد.

ذکر این نکته ضروری می نماید که مؤلفان و ناشران باید به کار تصحیح چاپی (کاری که امروز به نمونه خوانی شناخته است) توجه بسیار مبذول دارند و آن را سبک نشمارند، زیرا وقوع اغلاط چاپی در هر حال به عهده مؤلف و نویسندگان آن تعلق می گیرد و همان خطای ناسخان کم سواد دوران های گذشته، آنها را ضربه در شماره تیراژ کتاب تکرار می گردد.

۲. گذشته از اشتباهات چاپی که ذکر آن گذشت و تقصیر در آن توجه نمونه خوان و ویراستار است، بر پاره ای از کار محقق محترم نیز ایرادهایی وارد به نظر می رسد، چنانکه:

الف) در ترجمه عبارت... «فؤاد السید» امین خزانه الکتب... کلمه «امین» را جزو نام شمرده و آن را به: «فؤاد السید امین» خزانه دار کتابهای خطی ترجمه کرده اند، در حالی که یادآوری می شود آقای فؤادالسید، پدر نسخه شناس و محقق معروف معاصر آقای ایمن فؤاد السید است که شاید منشأ اشتباه محقق هم شده است. (ص: سیزده، سطر قبل از آخر).

ب) در صفحه هجده، مقدمه کتاب نوشته اند: «مصنف در سرتاسر کتاب به بیش از ۲۵۰ حدیث استدلال می کند که همگی آنها را با سلسله اسناد خود از ائمه حدیث روایت کرده است». و این در حالی است که در سرتاسر کتاب یک حدیث هم با سلسله اسناد دیده نمی شود و همه احادیث وارده به صورت عن... المروری عن... و امثال آنها که مشخصه ارسال و رفع حدیث است ضبط شده است. و خود محقق محترم نیز چند سطر پس از عبارت مذکور می نویسد: «متواتر و مشهور بودن برخی از این روایات... حاکم را مستغنی از آوردن سلسله اسناد خود بدان حدیث نموده و آنها را

از باب ارسال مسلمات...»

ج) شیوه مقبول تحقیق، که محقق محترم هم خود را به آن ملتزم شمرده اند، آن است که اختلاف نسخ مورد استناد در زیر نویس ها قید گردد و اگر افزون کلمه ای بر عبارتی لازم باشد که در متن نیامده است، آن کلمه را به صورتی مشخص کنند که خواننده بداند که آن کلمه در نسخه متن نبوده و برای تکمیل و تصحیح عبارت بدان افزودن شده است. این شیوه در کار مرعی نشده و تنها در مورد دو صفحه اول و آخر نسخ مورد مراجعه که تصویر آنها در مقدمه کتاب آمده نکات زیر مشهود است:

۱. کلمه «تیسیر» به غلط «تیسر» خوانده شده است (ص ۲۰۸)

۲. در همان صفحه، کلمه «للهمجرة» که در نسخه اصل دیده نمی شود به عبارت الحاق شده که اولاً ضرورت نداشته و ثانیاً مشخص نشده که زاید بر متن است.

۳. در صفحه ۲۰۷ سطر چهارم، عبارت «وقیل القرآن» از نسخه اصل نقل شده است. این عبارت در نسخه «ی» دیده نمی شود و تذکر داده نشده است.

۴. در صفحه ۲۰۶ کلمه «ذاک الابر» از نسخه اصل نقل شده و توجه داده نشده که در نسخه «ی» به صورت ذلک الابر آمده است.

۵. در همان صفحه، کلمه «فسمته» از نسخه اصل نقل شده و به کلمه «سمته» که در نسخه «ی» آمده، اشاره نگردیده است.

۶. با آنکه متن کتاب و همه زیرنویس های آن عربی است، اما با کمال تعجب مشاهده می شود که در زیرنویس شماره ۴ صفحه ۱۷۷ کتاب، کلمه فارسی «پیشین» به جای «نفس المصدر» یا مشابه آن آمده و نمی دانم خواننده ای که زبان فارسی نداند هنگام مشاهده این کلمه چه تعبیری از آن خواهد داشت.

هر چند در آغاز این گزارش از اهتمام اولیای کتابخانه مجلس شورای اسلامی و از جهد و اجتهاد محقق دانشور سپاسگزاری شد، اما برای آنکه نقل ایرادهای پیشگفته، خدشه ای بر آن تقدیر وارد نیآورد، بار دیگر بر ارزش والای این خدمت فرهنگی تأکید می گردد. وفقهم الله تعالی. *

